

Elin Svenneby:

"Vi er englenes bytte"

Iris Murdoch 40 år etter

Hvis Nietzsche har rett og Gud er død, så har moralen mistet sitt religiøse fundament. Iris Murdochs roman *Englenes tid* fra 1966 er et mulig svar på spørsmålet: "Hva så?"

Handlingen er lagt til en prestegård på Londons østkant der presten Carel Fisher flytter inn med sin datter Muriel og hennes kusine – tror vi – Elizabeth, samt hushjelpen Pattie og vaktmesteren Eugene med sønnen Leo.¹ Carel har riktignok fått et kall, men han får ingen kirkebygning å virke i, for den ble ødelagt under krigen. Carel har ingen problemer med dette, for han tror ikke lenger på Kirkens Gud, han vil være "prest uten Gud" – the priest of no God – og Pattie snubler da også over et eksemplar av Heideggers ateistiske *Væren og Tid* blant flyttekassene på gulvet.

Biskopen forsøker å få kontakt med Carel gjennom menighetsrådets leder, Anthea Barlow, men Pattie avviser alle som forsøker å komme seg inn i huset, etter Carels diktat. Han holder seg på rommet sitt i andre etasje, og spiller klassisk musikk på høyt volum.

¹ Persongalleri:

Carel Fisher - presten

Muriel Fisher – hans datter

Elizabeth Fisher – også hans datter

Pattie O'Driscoll – den irsk/jamaikanske hushjelpen

Eugene Peshkov – den russiske vaktmesteren

Leo Peshkov – vaktmesterens sønn

Marcus Fisher – prestens bror

Ms Norah Shadox-Brown – pensjonert rektor

Mrs Anthea Barlow – Menighetsrådets leder

Biskopen

Svanesjøen er en favoritt.² Han får sine vegetariske måltider bragt til rommet. I 2. etasje bor også Muriel og Elizabeth.

Lenger vest i byen bor Carels bror Marcus. Han forsøker også å oppnå kontakt med broren og bryter seg til slutt inn i huset. Han utfordrer Carel: Han burde ikke fortsette som prest og med alle prestens privilegier når han har mistet sin tro. Carel forsvarer sin posisjon og sier at han vil være prest uansett. Marcus svarer at det som betyr noe er ikke hva han vil være, men at vi bryr oss om andre.³

Carel smiler overbærende og sier:

”Finnes det andre? ... all altruisme er føde for det fete ego ... vi er leire, Marcus, ingenting er virkelig unntatt den materien⁴ vi skal tilbake til.

Marcus svarer:

”All right, vi har levd på illusjoner – men nå som vi endelig kjenner sannheten, kan vi starte på nytt –”

Men Carel mener at vi aldri vil orke å ta inn over oss sannheten. Nye illusjoner vil komme i de gamles sted, men begrepet Godhet er ”egentlig” like tomt som begrepet Gud. Det ville være en velsignelse⁵ å tenke at med Guds død oppstår *den sanne åndelighet*, sier Carel, mens alt som gikk forut var falskt. Men dette ville også være en løgn, og faktisk er det den moderne teologiens løgn. Med eller uten illusjonen om Gud er godhet umulig for oss. For

² TA:3

³ TA:171

⁴ ”The uncanny womb of being” TA:171

⁵ beatitude

vi befinner oss på et for lavt nivå i tingenes orden. "Vi er englenes bytte."⁶

Fortellingen er også en slags "upstairs/downstairs": Carel har et seksuelt forhold til Pattie, noe Muriel mener er årsaken til hennes mor Claras død. Pattie ble selv forlatt som barn av sin mor. Det er altså stor mangel på mødre i romanen. Pattie lar seg forføre av Carel fordi han har det hun opplever som "guddommelige" hender.⁷

Carels vaktmester, Eugene, måtte flykte som barn sammen med sine velstående foreldre fra Russland.⁸ Han fikk ikke med seg andre eiendeler enn et ikon, og han har fortrenget de fleste minner. Faren døde da han var 20, så kom Hitler⁹, moren døde, søsteren forsvant og han giftet seg med Tanja¹⁰ fordi hun skulle ha Leo. Nå er også Tanja død. Englenes tid er i romanen symbolsk uttrykt gjennom Eugenes ikon. Et ikon er et bilde som ser på oss "i all evighet".¹¹ Eugene elsker det russiske bildet av den hellige treenigheten. Ikonet stjeles og blir solgt til en antikvitetshandler, men kommer til rette igjen da tyven – Leo – angrer.

Mens Marcus framstår som filosofen som vil forstå verden på en rasjonell og kritisk måte er hans venninne, den pensjonerte rektor Norah en energisk positivist¹² med et annet syn på godhet. Hun mener at Carels galskap skyldes kristendommens havari og at vi

⁶ TA:171f

⁷ TA:23

⁸ "Leningrad that is" TA:48

⁹ "Hitler happens then"

¹⁰ TA:51

¹¹ Jfr. Mark Patrick Hederman i the *Glenstal Book of icons* (2002): "The icon looks at you".

¹² Conradi framstiller henne slik: "Norah, retired headmistress, full of overweight tweedy goodness." (SA: 168/170)

ikke burde flørte med døende mytologier. "Alle disse historiene er rett og slett falske, og jo oftere det blir sagt rett ut, jo bedre."¹³

Marcus og Norah bor hver for seg, men møtes i samtale over gode måltider. Det viser seg at det er Norah som i skjul betaler det andre tror er Eugenes flyktningepensjon. Hun mener at "man må være rasjonell når det gjelder veldedighet". Hun stiller seg i opposisjon mot biskopen, og mener at "det denne vitenskapens æra trenger er å høre mer om moral og mindre om Herren"¹⁴, mens biskopen på sin side mener at vårt behov for Gud overskrider moralen og har med metafysikk å gjøre. Selv det mest elementære kjennskap til moderne psykologi gjør det klart at dette ikke er noen klisjé, sier han, men en kjensgjerning. Norah synes at det er et dårlig argument. Hun sier:

Godhet er gode gjerninger, og vi vet alle hva det er. Jeg tror dere Kirkens menn leker med ilden ... Kaffe?¹⁵

Marcus arbeider på en bok som selvfølgelig skal hete "Moralen i en verden uten Gud", der han kun vil støtte seg til sin egen autoritet, som han sier, men vil forsøke å skrive som Nietzsche og vil kanskje måtte innrømme at han står i en *viss gjeld* til Platon.¹⁶ Han vil avmytologisere moralen, noe som synes et mye vanskeligere og større arbeid enn å avmytologisere religionen.¹⁷

¹³ TA:14/15

¹⁴ ET:97

¹⁵ ET:98

¹⁶ ET:74

¹⁷ Marcus' hensikt var å redde ideen om et absolutt prinsipp i moralen ved å vise at dette var uløselig knyttet til menneskets uunngåelige beskjeftigelse med moralske dommer på det mest usofistikerte plan; slik ville han unngå både teologiske metaforer og eksistensialismens tilbøyelighet til overforenkling – den akademiske filosofis nemesis. ET:74.

Mens han holder på med kapitlet "En del fundamentale typer av verdidommer", blir han usikker på om han skal inkludere det syntetiske apriori, han kommer stadig i tanker om Elizabeth, som han er oppnevnt som verge for, men som broren hindrer ham i å treffe. Norah mener at Carel er i ferd med å gjøre alle i huset like gale som han selv er. Hun sier, mens hun skjenker te, at Carel er en ubalansert, psykotisk og en tvers igjennom ond mann som bør fjernes fra sin stilling umiddelbart.¹⁸

Romanens klimaks er da Carel blir avslørt i incest av Muriel. Han har et seksuelt forhold til Elizabeth, som viser seg å være hans datter.¹⁹ Han begår selvmord ved hjelp av Muriels sovetabletter. Hun oppdager ham døende, vurderer i panikk å ringe legen, men tar beslutningen om at han må få ha sin frihet til å dø. Men hvor fri er han? I hånden har han Patties avskjedsbrev, som viser at Muriel har fortalt henne sannheten. Carel er iført en samari, en kjortel, han vil *framstå* som god, som samaritan, men Iris Murdoch avslører ham like ubarmhjertig som en 1980-tallets Eva Lundgren.²⁰

Gjennom det meste av boka ligger London i tett tåke, og undergrunnen ramler som et memento både om det moderne og pulserende livet som foregår utenfor, og om alle de mørke kreftene som befinner seg under huset og påvirker det. Bare to ganger bryter sola igjennom, den siste gangen (passende) da Carel dør.

Engler er i den kristne tro overnaturlige åndelige vesener, skapt av Gud og med tilholdssted i himmelen. Da den onde ble kastet ut, fulgte hans engler med. De forsøker å forføre og friste mennesker til å vende seg bort fra fellesskapet og følge sine egoistiske

¹⁸ ET:75. Norah serverer te – s.201, 202, 203

¹⁹ Nietzsche hevder at det er en gammel folketro, særlig i Persia, at incest er nødvendig om det skal fødes en vismann (a wise magus) BT:47

²⁰ "I Herrens vold", 1985.

tilbøyeligheter. De opptrer som løgnens og mørkets ånder, men også som lysets engler for å kunne bedra.²¹ Når vi sier: "Du er en engel!" er det altså ikke nødvendigvis en kompliment.

Englenes tid ikke historiens tid, men den evighetens som oppleves som samtidighet (nunc stans: det stående, evigvarende nu), slik treenigheten fremstår i Eugenes ikon der Faderen, Sønnen og den Hellige Ånd rådfører seg med hverandre rundt et bord med en hvit duk. "De gyldne vingene deres overlappet hverandre, sammenflettet. De visste at alt ikke sto bra til med skapningen. Kanskje følte de at de selv fjernet seg fra den i all stillhet."²² Synet av det lille skrinet Muriel gir Eugene i trøst da ikonet blir borte, får ham til å gråte. Først på bokas siste side husker han at det var i et slikt skrin han oppbevarte godbiter til sin lille terrier, som ble drept av russiske kjøtere.²³ Det var hans livs første tragedie. Den neste at han skulle leve videre med minnene. Kanskje har ikonet gitt ham falsk trøst.

Englenes tid handler om moralens problem etter Guds antatte død, når gode og onde englemakter er sluppet fri. Det sokratiske spørsmål består: Er noe godt fordi gudene sier det eller sier gudene det fordi det er godt? Om Gud er død, er det Gode til som livets oppbyggende krefter.

Romanen gir allusjoner til Nietzsche (1872) og Heidegger (1929)²⁴, men er skrevet midt på 1960-tallet. Her finnes homoseksuelle tilløp hos begge kjønn, incest er til stede og alder er ingen hindring.²⁵ Det ligner tilstanden blant de greske gudene som hadde tilholdssted på

²¹ Ef 6,12.

²² TA:52

²³ ET:245

²⁴ "Dasein is already its end too" TA:150

²⁵ Kanskje er det også et "svar" på den sukkersøte Sound of Music fra 1965

Olympen. Kristendommen bragte kreftene ut i sfærene som engler under en hinsidig Guds ledelse. Etter Guds død blir englene sluppet løs og blander seg med onde ånder. Carel er en demon som later som om han ikke finnes, men han får sin straff. Nemesis²⁶ – ånden for gjengjeldelse mot de overmodige – eksisterer som sjalusi og indignasjon i Muriels skikkelse.²⁷ Hun lar faren dø.

Ifølge Nietzsche skyldes all menneskelig ulykke at vi forveksler den guddommelige med den menneskelige verden.²⁸ Carel tror ikke lenger på Gud, men da han likevel vil være prest, framstår han uansett som representant for det guddommelige. Slik får han de andre til å forveksle. Romanen reflekterer over hva som skjer når åndeligheten mangler et godt tilholdssted, en kirke med mange rom, et ikon som ser på oss i all evighet eller for den del en bofast Apollon. Når kirkene fortsatt finnes, men står tomme eller er låst; er det en årsak til at så mange blir single og ter seg som seg selv nok? Ingen i dette galskapens hus av en prestegård deler måltider med hverandre. Carel personifiserer det institusjonelle innholdstapet som reduserer verden til ett eneste punkt: Ham selv, med befalingen: "Kom hit!"²⁹ - ingen akkurat noen vennlig invitasjon til nadverdens kommunion. "Men du tar feil", roper Marcus, det finnes fakta, virkelige ting, mennesker som elsker hverandre, det *er* bare slik!³⁰ Carel svarer at man kan bare elske en engel, og da kan det ikke kalles kjærlighet. Det han holder på med er noe annet. "De som englene taler til, er fortapt."³¹

²⁶ Nemesis: Av neimein: "å gi det som er passende" (lat. i slekt med Invidia: envy, sjalusi. Nemesis er nå brukt som et uttrykk for å beskrive ens verste fiende, normalt om noen eller noe som er den strake motsetningen til en selv, men også på noen måter er lignende. (indignation at unmerited success)

²⁷ Muriel av irsk Muirgheal: skinnende sjø – muir=sjø, geal=lys. På latin: Juni-engel, på arabisk: Myrrha, på hebraisk: "Guds duft".

²⁸ BT:50

²⁹ SA:173

³⁰ ET:180

³¹ ET:180, TA:172

Som solipsist tror Carel nødvendigvis at med hans død, skal *alt* være forbi. Men han tar feil. Livet fortsetter. Tiden kommer tilbake "fire-fem uker etter begravelsen."³²

Engler og demoner, gammelmodige fellesnavn på makter som er i verden til alle tider. De befinner seg midt iblant oss som gode og onde krefter, bygger opp og tar vare på eller river ned og tramper på. Kanskje er vi englenes bytte, fanget i gode eller onde sirkler. Kanskje gjelder ikke den fulle selvbestemmelsen vi har trodd på. Kanskje er det andre makter som rår grunnen. Massenets tiltrekning, jo visst, men jeg anbefaler Iris Murdochs romaner for å bli bedre i stand til å gjenkjenne englelignende menneskers ulike vesen i massens mylder.

Anvendt litteratur:

TA: Iris Murdoch: *The Time of the Angels* (1966)

ET: Norsk oversettelse ved Inger-Sophie Manthey: *Englenes tid* (1967)

BT: Nietzsche: *The Birth of Tragedy* (1872)

SA: Peter Conradi: *The Saint and the Artist*, kap. 6 (1986)

³² "Marcus hadde levd i en ny tid etter at Carel døde. Det forekom ham allerede uendelig lenge siden det hendte, lenge nok til at han var blitt gammel." ET:234